

ЯКІВ ОРЕНШТАЙН ЯК ВИДАВЕЦЬ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Наталія Кошик

науковий співробітник відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника

Здійснено огляд творів Тараса Шевченка, опублікованих у Лейпцигу в 1918–1923 р. у видавництві Якова Оренштайна «Українська Накладня», зокрема: «Кобзар» Шевченка, твори у трьох томах, повне видання творів у п'яти томах, окремі видання (п'ять назв), три збірники музичних творів на слова Т. Шевченка та поштові листівки на шевченківську тематику. Висвітлено відгуки рецензентів у тогочасній пресі та коментарі, наукові дослідження сучасних критиків і книгознавців.

Ключові слова: Яків Оренштайн, «Українська Накладня», Тарас Шевченко, повне видання творів у п'яти томах, окремі видання, збірники нот, листівки, Лейпциг, початок ХХ ст.

The article contains the review of works of T. Shevchenko, which were published on emigration by Publishing house «Ukrains'ka Nakladnia» in Leipzig, especially «Kobzar» by Shevchenko, the complete edition of his works in five volumes, separate editions (five titles), three collected volumes of music works with texts of Shevchenko, postcards of Shevchenko subjects. The article represents the reviews of critics in press of that time and comments and scientific researches by modern critics and bibliologies.

Keywords: Jakiv Orenstein, «Ukrains'ka Nakladnia (Ukrainian Publishing)», Taras Shevchenko, Complete edition of works in five volumes, separate editions, collection of music, postcards, Leipzig, beginning of XX century.

Осуществлен обзор произведений Тараса Шевченко, опубликованных в Лейпциге в 1918–1923 гг., в издательстве Якова Оренштайна «Українська Накладня», а именно: «Кобзар» Шевченко, собрание сочинений в трёх томах, полное собрание сочинений в пяти томах, отдельные произведения (пять названий), три сборника музыкальных произведений на слова Т. Шевченко, а также почтовые открытки с иллюстрациями произведений поэта. Поданы отзывы рецензентов в прессе того времени и их комментарии, а также научные исследования современных критиков и книговедов.

Ключевые слова: Яков Оренштайн, «Українська Накладня», Тарас Шевченко, полное собрание сочинений в пяти томах, отдельные издания, сборники нот, открытки, Лейпциг, начало ХХ века.

Яків Оренштайн (1875–1942) увійшов в історію української видавничої справи початку ХХ ст. як засновник і власник двох видавництв: «Галицької Накладні» у Коломиї (1903–1914) та її наступниці — «Української Накладні» (Лейпциг-Берлін, 1918–1932), діяльність яких належно оцінили його сучасники як продуктивну, фахову і важливу для української культури.

У незалежній Україні однією з перших видавничою діяльністю Якова Оренштайна зацікавилася Марія Вальо, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. У 90-х роках ХХ ст. з'явилися її наукові статті, які ґрунтувалися на вивченні багатой епістолярної спадщини видавця, а саме — листуванні з видатними українськими діячами Олександром Барвінським, Василем Сімовичем, Антоном Крушельницьким, Михайлом Галущинським та іншими. Перша стаття була опублікована у газеті «Літературний Львів» (1994) під промовистою назвою «Яків Оренштайн — феномен української видавничої справи» [4]. У ній, а також в інших публікаціях [5; 6], М. Вальо високо оцінила діяльність видавця, якому не байдужа була ідея національного відродження та державотворення українського народу. У своїх публікаціях їй вдалося розширити дуже скупі біографічні відомості про Якова Оренштайна, охарактеризувати багатий видавничий репертуар його підприємств, висвітлити його видавничу діяльність в історичному аспекті, акцентуючи на загальноукраїнському, а навіть загальноєвропейському характері цієї діяльності, та підкреслити унікальність внеску Я. Оренштайна у розвиток української видавничої справи.

З інших сучасних дослідників видавничої діяльності Я. Оренштайна варто назвати Євгена Пшеничного [20] і Миколу Васильчука [7]. Ґрунтовно дослідив архівні документи польських органів державної влади 20-х років ХХ ст., за якими відтворив основні етапи нелегкого життєвого шляху і видавничої діяльності Я. Оренштайна в складних суспільно-політичних умовах, Іван Монолатій [15-18].

Яків Оренштайн народився в Коломиї 25 лютого 1875 р. в заможній єврейській сім'ї друкарів та книготорговців. Був освіченою людиною, досконало знав кілька мов, добре був обізнаний зі

світовою та українською літературою, а також із галицьким літературним і культурним середовищем. Протягом усієї діяльності співпрацював з українськими письменниками та громадськими діячами.

У багатій видавничій спадщині Я. Оренштайна — широкий спектр друкованої продукції: художні твори українських класиків, переклади українською мовою праць кращих світових письменників, наукові дослідження з різних галузей знань, літературознавчі розвідки, музичні збірники з нотами, шкільні підручники, словники, географічні карти, дитячі книжечки з кольоровими малюнками і великий масив поштових карток-листівок на історичну, етнографічну тематику з репродукціями творів українського мистецтва.

Успішну налагоджену роботу «Галицької Накладні», яка тривала понад десять років, перервала Перша світова війна, коли російські війська у вересні 1914 р. окупували Коломию та пограбували і зруйнували книгарню і друкарню Я. Оренштайна.

З другої половини 1917 р. починається, за означенням І. Монолатія, так звана київська доба діяльності Я. Оренштайна, коли він намагався налагодити співпрацю з київським видавництвом «Друкар» в умовах молодої української держави, водночас підтримуючи ділові стосунки з діячами ЗУНРу. Але через тяжке і нестабільне суспільно-політичне становище в Україні, за порадою Євгена Петрушевича, він змушений був виїхати до Німеччини, де заснував фірму «Українська Накладня», спочатку у Лейпцигу (1918 р.), а потім — у Берліні (1920 р.) за підтримки української інтелігенції, яка проживала в еміграції, зокрема Василя Сімовича, Богдана Лепкого, Зенона Кузелі, Володимира Дорошенка та інших.

У положенні про видавництво «Українська Накладня» вказувалося, що воно продовжить видавничу справу, розпочату в Коломиї «Галицькою Накладнею», використає набутий досвід, займеться не лише друкуванням, а й розпродажем творів українського письменства й мистецтва. Програма книжкових видань на цей період, яку Я. Оренштайн узгодив на найвищому урядовому рівні у Києві з представниками Української Народної Республіки на початку 1918 р., включала видання художніх творів (романи, драми, поезію) класиків української літератури: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, Юрія Федьковича, Івана Карпенка-Карого, Марка Вовчка та багатьох інших.

Отже, фірма «Українська Накладня», яка в нових умовах здобула високий рейтинг серед інших українських видавництв у Німеччині, продовжувала видавати відому серію «Загальна Бібліотека», а також заснувала низку нових книжкових серій. Найбільш плідним для видавництва були 1918–1923 рр., а згодом, через подорожчання паперу і друку, для видавців у Німеччині настали скрутні, несприятливі часи. Частина української еміграції з Відня і Берліна перебралася до Праги, яка стала великим осередком української видавничої справи в еміграції. Дослідник І. Монолатій зазначає, що Я. Оренштайн у 1924 р. мав наміри перемістити берлінське видавництво знову до Галичини і доклав для цього багато зусиль [16]. Йшлося про відновлення роботи спочатку книгарні, випозичальні книжок, налагодження книгообміну для забезпечення книжковою продукцією не лише Східної Галичини, а й Європи, США, Канади, де мешкало багато українських емігрантів. Але цим планам не судилося здійснитися. У 1932 р. Я. Оренштайн разом з родиною переїхав до Варшави, де відкрив антикварну книгарню.

Місце і дата смерті видавця до недавнього часу не були встановлені. Ці відомості у 2014 р. виявив професор Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, доктор політичних наук Іван Монолатій. Вчений проходив стажування в ізраїльському меморіалі жертвам Голокосту «Яд Вашем» і знайшов джерела, які точно вказують місце і дату розстрілу Я. Оренштайна — 12 вересня 1942 р. у гетто Варшави, за кілька днів перед відправленням до концтабору Треблінка [15].

Бібліографічною загадкою видань Я. Оренштайна є рік виходу у світ, який, з незрозумілих причин, відсутній майже у всіх книжкових виданнях обох його видавництв. Бібліографам доводиться здійснювати спеціальні дослідження, щоб встановити дату виходу у світ кожної книги. Зате у всіх книгах зазначені місце видання і назва видавництва. Трапляються три варіанти вихідних даних книг, виданих у закордонний період діяльності Я. Оренштайна: перший — «Київ ; Ляйпціг : Українська Накладня»; другий — «Київ ; Берлін : Українська Накладня»; і третій розширений, найчастіше вживаний — «Київ ; Ляйпціг : Українська Накладня ; Коломия : Галицька Накладня ; Winnipeg Man. : Ukrainian Publishing». Очевидно, запис у вихідних даних своїх книжок «Коломия : Галицька Накладня» видавець використовував як уже відомий видавничий бренд.

Видання літературної спадщини Т. Шевченка припадає на закордонний період діяльності Я. Оренштайна (1918–1923). До роботи у видавництві «Українська Накладня» було залучено двох українських учених — Богдана Лепкого і Василя Сімовича, за редакцією яких побачили світ як окремі твори Т. Шевченка: «Кобзарь», два видання історичної поеми «Гайдамаки», «Три поеми (Сон ; Великий Лях; Неофіти)», повісті: «Музика», «Артист», так і зібрання творів у трьох томах [24] та «Повне видання творів Тараса Шевченка» у п'яти томах [23]. Доповнюють шевченкіану три збірники (сукупно 56 композицій) музичних творів на слова Шевченка «Музика до «Кобзаря», які уклав професійний музикант Євген Турула [19].

Б. Лепкий, починаючи працювати редактором в «Українській Накладні», був уже відомим поетом, літературознавцем, громадським діячем, мав у своєму доробку ряд шевченкознавчих досліджень. Від лютого 1916 р. до січня 1921 р. проживав у Вецлярі (Німеччина), де за дорученням «Союзу визволення України» займався культурно-освітньою роботою у таборах українських військово-полонених з російської армії. У січні 1921 р. переїхав до Берліна.

Б. Лепкий подав свій варіант текстів творів Шевченка, хоча тоді вже були видання «Кобзаря» авторитетних редакторів, тексти яких найчастіше використовувалися при передруках. Зокрема, перше повне видання «Кобзаря» за редакцією Василя Доманицького (Петербург, 1907 р. і 1908 р.); двотомний «Кобзар», який уклав Іван Франко за дорученням Наукового товариства імені Шевченка (Львів, 1908); «Кобзар» Юліана Романчука в двох томах під егідою товариства «Просвіта» (Львів, 1907 р. і 1912 р.); ювілейний збірник творів Шевченка за редакцією Дмитра Дорошенка (Катеринослав, 1914). Твори Т. Шевченка мали велику популярність серед читачів як в Україні, так і в еміграції, тому їх часто перевидавали у різних видавництвах.

Оскільки ще не було усталеного канонічного варіанту текстів Шевченкових творів, тому, як зазначає відомий сучасний літературознавець Микола Ільницький у книзі «Знаки доби і грані таланту»: «Безперечно, упорядники видань творів Шевченка в еміграції не могли чекати, поки на батьківщині будуть вироблені критерії встановлення канонічних текстів, визначення основних

варіантів (це питання дискутується і досі, а тодішні події в Україні зовсім не сприяли академічним літературознавчим дослідженням), тому діяли в межах можливого, часто покладаючись на власний художній смак та інтуїцію» [12, с. 17]. Б. Лепкий у поясненні до свого «Кобзаря» писав: «...ми ще не маємо «Кобзаря» з незмінним текстом, який можна б передруковувати, мов Євангеліє. Думаю, що видавець «Кобзаря» повинен заєдно приглядатися до кожного рядка, до кожного словечка тексту, порівнювати, слідити й старатися доложити свою цеглину до праці над усталенням тексту творів нашого найбільшого поета» [23, т. 3, с. 288]. Отже, як упорядник, Б. Лепкий використав тексти найбільш розповсюджених на той час видань: Василя Доманицького, Івана Франка, Дмитра Дорошенка, Павла Зайцева, а як редактор — доклав і свою індивідуальну «цеглину». Зрозуміло, що Б. Лепкий, перебуваючи у Німеччині в складних життєвих умовах, не зміг використати автографи Шевченка і пішов дорогою попередників, запропонувавши свою концепцію контамінованого тексту.

Отже, першими з'явилися «Твори» Шевченка у трьох томах (1918–1919) [24]. Перший том «Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь» (до першого арешту) містить ґрунтовну передмову Б. Лепкого (169 с.) про життя і творчість поета з великою кількістю ілюстрацій та 117 назв використаної літератури. Поетичні твори Т. Шевченка, написані до першого арешту, включені до першого тому, а пізніші поетичні твори Шевченка — до другого тому: «Кобзарь» (В Петропавловській кріпості — на заслання і пізніше). Завершують другий том докладні наукові коментарі, а саме: «Варіанти й доповнення до «Кобзаря», які займають вагому частину тому — 285 с. На фронтиспісі кожного тому вміщено різні портрети Шевченка.

У третьому томі поміщені прозові твори Шевченка: драма «Назар Стодоля»; автобіографічна повість «Артист» (Художник) та «Дневник» (Журнал) — щоденник за 1857 і 1858 рр., які переклав з російської мови Б. Лепкий; повість «Княгиня», автобіографічна замітка Т. Шевченка і автобіографічний лист до редактора «Народного Чтенія» російською мовою. Пояснення Б. Лепкого до повісті «Артист» та до «Дневника» становлять відповідно 15 с. та 34 с. «Дневник», за словами Шевченка, не був

призначений для друку, а лише для добрих друзів і для спомину минулих днів, тому висловлювався поет у ньому відверто, іноді різко. Дослідники відзначають велику цінність щоденника, зокрема, як зазначив Б. Лепкий, власне своєю правдою, простотою і біографічними матеріалами. Тираж кожного тому — по 10 000 примірників.

На появу першого тому «Кобзаря» звернув увагу П. Зайцев, опублікувавши у київському журналі «Книгар» змістовну рецензію [11]. Він позитивно оцінив лейпцизьке видання: як зовнішній вигляд — з гарним поліграфічним оформленням, так і текст. Він відзначив, що біографію Шевченка доктор Лепкий написав з ліризмом, живо і образно, читається вона легко і, безумовно, є цінним внеском у популярну літературу про Шевченка. Разом з тим П. Зайцев висловив деякі зауваження до життєпису: «Але автор її не зумів відділити важливіших моментів в житті поета від моментів другорядного значення: він перелічує, часто без всякої потреби, багато імен, наводить дрібні факти й проминає події й впливи першорядного значіння в формуванні світогляду Шевченка і в історії його життєвої драми» [11, стовп. 1165]. Найгостріше П. Зайцев виступив проти довільних мовних змін у творах Шевченка: у редакції Лепкого надруковано: дітий, людей, очий, коний, оден, цвितуть, коли ж у Шевченка: дітей, очей, коней (коли закінчення слова «ей» під наголосом), один, цвітуть і назвав це недопустимим вчинком Б. Лепкого: «Редактор сам видатний поет, і тим більше дивує нас таке поведження його з текстом Шевченка, який для нього повинен бути, а якщо вірити йому, то й єсть — святиною» [11, стовп. 1168]. Крім того, П. Зайцев зауважив, що редактору слід було уникати суто галицьких діалектних виразів і форм.

Майже одночасно з тритомником у світ вийшло і перше найповніше видання творів Т. Шевченка у п'яти томах «Повне видання творів Тараса Шевченка» (1919–1920) знову ж таки за редакцією Б. Лепкого [23]. Редактор дуже відповідально підбирав і компонував матеріали у томах, включивши твори поета українською і російською мовами, докладну біографію, автобіографію, листи Т. Шевченка, наукові коментарі й пояснення до кожного твору та окремі матеріали інших авторів, які доповнюють образ видатного українського поета. Кожен том містить фотографії Т. Шевченка з різних періодів життя. Наклад кожного тому

становив 5 000 примірників, частина тиражу була виготовлена у м'яких обкладинках, а частина — у картонних. Дмитро Дорошенко високо оцінив видання Я. Оренштайна: «...вони дорогі, ... але такого паперу, друку і взагалі елегантного вигляду не має тепер ні одно видання, що виходить в краю» [10, с. 84].

У першому томі (1919 р.) подано матеріали, які висвітлюють біографію Шевченка за допомогою різножанрових матеріалів і архівних документів, зокрема, це життєпис поета, який Б. Лепкий написав на основі напрацьованих досліджень (235 с.), де канві життя охарактеризовано літературну та мистецьку творчість поета та розкрито його громадянську позицію. Життєпис, озаглавлений у змісті «Про життя і твори Тараса Шевченка», складається з 23 розділів. Доповнюють текст 105 ілюстрацій — портрети поета, його друзів і знайомих, фотоілюстрації з місць його перебування, малярські роботи Шевченка тощо. З їх переліком можна ознайомитися у додатку «Спис ілюстрацій» (с. X–XII). Під життєписом зазначені місце написання і дата: Вецляр, листопад 1919. До життєпису додана використана література (с. 236–240).

У цьому ж томі, після життєпису поета, редактор вважав за доцільне подати документи, які стосуються деяких фактів з біографії Шевченка і висвітлюють зміст судових засідань — «Матеріали до процесів Тараса Шевченка» (11 документів російською мовою за 1847 і 1850 рр.). Далі у хронологічній послідовності подано 159 листів Т. Шевченка за 1839–1861 рр. (українською і російською мовами). Серед адресатів: рідний брат Микита Григорович, троюрідний брат Варфоломій Шевченко, княжна Варвара Репніна, графиня Анастасія Толстая, добрі друзі і знайомі — Бронислав Залеський, Михайло Лазаревський, Микола Костомаров, Андрій Лизогуб та інші.

Цей том також вміщує матеріали: «Автобіографічна замітка Т. Шевченка» (за його автографом) та «Автобіографічний лист Т. Шевченка до редактора «Народнаго Читенія» (обидва документи російською мовою). Завершують том (дещо несподівано для читача) матеріали про Шевченка: «Спомин про старшого боярина Тараса Шевченка на весіллі Пантелія Куліша й Олександри Кулішевої в 1847 р.» авторства Ганни Барвінок від 26 лютого 1911 р. та дослідження Хв. Корша «Шевченко серед поетів славянства».

Другий том, власне, «Кобзарь» (1919 р., 707 с.) містить всю поетичну спадщину поета. Твори розташовані за хронологією написання: від першої поеми «Причинна» (Петербург, 1838 р.) до останнього вірша «Чи не покинуть нам, небого, моя сусідонька убога, вірші нікчемні віршувать ...» (Петербург, 14-25 лют. 1861 р.). У кінці кожного твору ліворуч подано дату і місце написання, праворуч — відомості про першодрук. Найбільше творів поет написав у Петербурзі, багато віршів підписано: Орськ, Орська кріпость, Кос-Арал, Нижній Новгород; з місцевостей в Україні згадуються міста: Пирятин, Черкаси, Київ, Миргород, Переяслав тощо. Єдиний у томі допоміжний покажчик «Поазбучний список творів Т. Шевченка» (с. V–X) дає можливість за назвою легко розшукати потрібний твір. На фронтиспісі — автопортрет Шевченка (у старшому віці).

У третій том повного зібрання творів (1920 р.) Б. Лепкий включив «Варіанти [інших редакцій] й доповнення до «Кобзаря», які займають 383 сторінки і свідчать про титанічну «мурашину» працю редактора, адже він один виконав роботу цілої наукової установи. Твори Т. Шевченка представлені у томі двома російськомовними поемами «Слепая» і «Безталанний» та уривком з драми «Никита Гайдай». Книга містить фото Т. Шевченка після повернення із заслання, зроблене у 1859 р. у майстерні Івана Гудовського (поет сидить на кріслі у білому полотняному костюмі з палицею у руках). Сучасники Шевченка згадували, що він любив ходити у білому костюмі, за що жартома називали його «білий пан».

Четвертий том (1920 р.) містить драму Шевченка «Назар Стодоля» та прозові твори, перекладені з російської мови: «Артист» (переклад Б. Лепкого), «Дневник (журнал)», повісті: «Княгиня», «Безщасний», «Капитанша» — всі зредагував Б. Лепкий на основі перекладу з видань: В. Яковенка (1911 р.), Д. Дорошенка (Катеринослав, 1914 р.), О. Кониського (1896 р.). Пояснення до поміщених повістей (с. 539-602) підписані криптонімом *Б. Л.*

У п'ятому томі (1920 р.) подано прозові твори Шевченка, написані російською мовою, в перекладі Б. Лепкого: «Музика», «Варнак», «Близнята», «Наймичка», «Прогулька з приємністю та й не без моралі» (остання підписана псевдонімом Шевченка — К. Дармограй). Завершують том матеріали про Шевченка: «Спомини про Тараса Шевченка» Михайла Лазаревського та дві розвідки

Пантелеймона Куліша: «Чого стоїть Шевченко як поет народній» і «Слово над гробом Шевченка». Б. Лепкий не пояснив, чому вибрав саме ці матеріали.

Другий том «Кобзарь» з п'ятитомника було видано також окремою книгою накладом 3 000 примірників, яка відрізняється лише поліграфічним оформленням: на обкладинці і на титульному аркуші — видавничий знак «Української Накладні», на фронтиспісі інший портрет Шевченка (у шапці і кожусі), а також папір нижчої якості.

У 1918 р. у видавництві Я. Оренштайна вийшла літературознавча розвідка Б. Лепкого «Про життя і твори Тараса Шевченка» (серія «Нова бібліотечка ; чис. 2») обсягом 100 с. Це, очевидно, короткий варіант його майбутньої передмови до зібрання творів Т. Шевченка.

Грунтовними і схвальними рецензіями на п'ятитомник у 1922 р. відгукнувся Ієремія Айзеншток у харківських журналах «Шляхи мистецтва» [2] і «Путь просвещения» [1]. Рецензент підкреслив, що це перше повне зібрання творів Шевченка, яке має реальний коментар, розумно і докладно складений, при тому майже цілий третій том заповнений варіантами і доповненнями до «Кобзаря». Дуже приємне враження справляє біографія поета, яка «...вістує собою поворот в літературі про Шевченка: від іконописного життя до дійсної критичної біографії» [2, с. 52]. І. Айзеншток вважав, що зайвим у життєписі є те, що Лепкий переповів зміст окремих віршів Шевченка, наприклад «Заповіту», тощо. Рецензент висловив ряд критичних зауважень до кожного розділу видання. Він відзначив, що у розділі «Матеріали до процесів Т. Шевченка» Лепкий не використав надзвичайно цінні видання: «Матеріали до історії Кирило-Мефодієвського брацтва»: зб. пам'яті Шевченка (Київ, 1915), які уклали М. Грушевський, та «Нові джерела про Кирило-Мефодієвське брацтво» (Харків, 1918) академіка Д. І. Багалія. Неповна картина з листами Шевченка, оскільки редактор включив до тому 159 листів, хоч тоді Наукове товариство імені Шевченка у Львові мало вже 174 листи, а відсутність будь-яких приміток та пояснень утруднює користування ними. Рецензент критикував Лепкого за зміни у шевченкових текстах, непослідовність у додержанні вивіренних і усталених редакцій, зокрема П. Зайцева,

подачі перекладів із російської мови замість оригіналів — усім цим порушується правдивість видання. Рецензент вважав, що «Спомин про старшого боярина Т. Шевченка на весіллі ...» Ганни Барвінок — не спомин, а радше «ліричні виливання», які не зовсім доречні до такого типу видання. Хоча п'ятитомник має певні недоліки, однак, як підкреслив І. Айзеншток, є першим повним зібранням творів поета і жаль, що в Україні він ще майже недоступний.

Відомий бібліограф Володимир Дорошенко у статті «Шевченкознавство за останнє десятиліття (1914–1924)» назвав «Повне видання творів Т. Шевченка» найцікавішим з усіх видань за окреслений період і вважав його вельми цінним, хоча й неповним [9, с. 73]. На думку рецензента, заслугою редактора Б. Лепкого є те, що він старався створити наукове видання, максимально включив все, що вийшло з-під пера поета, при тому не наслідуючи сліпо Доманицького. Відзначив також, що переклад творів Шевченка, які здійснив Лепкий, вигідно відрізняється від інших досі виданих. Одночасно рецензент зауважив і хиби: для наукового видання слід би давати всі російські писання Шевченка в оригіналі, розміщення матеріалу у томах не зовсім відповідне, трапляються пропуски в щоденнику й переписці, а також, на його думку, вибірккові статті й спомини про Шевченка даремно обтяжують видання.

У статті «Наукова діяльність Б. Лепкого» В. Дорошенко високо оцінив його редакторську діяльність для берлінського видавництва «Українське Слово» та для «Української Накладні» Я. Оренштайна, зокрема, відзначив повне видання творів Шевченка в п'яти томах і Марка Вовчка в трьох томах: «Хоч Лепкий і не був фаховим ученим дослідником, проте у цих виданнях він виявив багато ерудиції та редакторського знання. Своєї ваги вони не втратили й досі, не зважаючи на те, що після них появилися нові видання. ... Треба просто подивляти редактора, з якою він пильністю віднісся до своєї праці, роблячи її в тяжких і негодних умовах емігрантського життя, не маючи під рукою потрібних книгозборів. Але великий пієтизм Лепкого до улюблених авторів переборов усі ці труднощі» [8, с. 40].

У радянські часи ім'я Богдана Лепкого замовчувалося, тому й не згадувалися еміграційні видання Шевченкових творів взагалі.

У статті «Еміграційне шевченкознавство» Микола Ільницький оцінює «Повне видання творів Шевченка» за редакцією Б. Лепкого як таке, що заслуговує на увагу серед видань, здійснених поза Україною, і спростовує критичні зауваження, висловлені на сторінках двотомного «Шевченківського словника» (Київ, 1976) [12, с. 17].

З окремих творів Т. Шевченка у 1918 р. у видавництві Я. Оренштайна одним збірником вийшли три політичні твори Шевченка під назвою «Три поеми (Сон ; Великий Льох ; Неофіти)» (серія «Нова бібліотечка» ; чис. 4) [25]. Редактор Б. Лепкий до кожної поеми окремо подав свою передмову, фото поета з різних періодів життя, а в кінці твору — «Пояснення». У передмовах вказав рік написання, вплив життєвих обставин на творчість поета, ознайомив читачів з критичними зауваженнями дослідників творчості Шевченка.

У видавництві «Українська Накладня» двічі побачила світ історична поема «Гайдамаки»: у 1919 р. (рік вказаний на обкладинці) — розкішне видання великого формату (50 с.), точна копія петербурзького видання 1886 р., яке проілюстрував художник Опанас Сластїон, містить портрет Шевченка роботи Фотія Красицького, обкладинка прикрашена орнаментом у народному стилі роботи відомого архітектора Володимира Січинського. Це видання містить коротеньке вступне слово Б. Лепкого. Тираж становив 3 000 примірників, які мали три види оправи: в картоні, в полотні і суперобкладинка, відповідно і ціна була різною.

Інше видання поеми «Гайдамаки» з'явилося, за різними бібліографічними джерелами, 1921 р. або 1923 р. з передмовою та за редакцією видатного українського вченого Василя Сімовича у відомій серії «Загальна Бібліотека», обсягом 144 с., невеликого формату (як усі книжки цієї серії), без ілюстрацій і портрета Шевченка [22]. Наклад — 2 000 примірників. Книжки цієї серії видавалися з просвітницькою метою, були не дуже дорогі та розраховані на широкі верстви населення.

У цій же серії видано дві автобіографічні повісті Шевченка: «Музика» (чис. 149-149а; 132 с.) у перекладі Миколи Міхновського та «Артист» (чис. 151-151а; 192 с.) у перекладі Олександра Кониського з передмовами та коментарями Василя Сімовича. Працюючи редактором у видавництві «Українська Накладня», вчений

підписувався Василь Верниволя або похідними від цього псевдоніма. Обидві надруковані повісті датуються 1921 р., наклад — по 2 000 примірників. В. Сімович мотивував вибір цих двох прозових творів Шевченка їх суспільною значущістю і тією роллю, яку вони відігравали у розкритті світогляду поета, пізнанні його особистості, а своїм змістом заперечували поширювані неправдиві чутки про нібито неосвіченість Шевченка.

Підсумовуючи видавничий доробок підприємства Я. Оренштайна за двадцять років, В. Сімович у вступній статті до каталогу видавництв «Галицької Накладні» та «Української Накладні» (1922) зазначив: «Українській Накладні» поталанило перебрати засноване в 1918–1919 роках Музичне Видавництво «Україна», велику музикальну бібліотеку, що в ній появилoся досі поверх півсотні творів старших і новіших українських композиторів, під редакцією Е. Турули ... з метою запропонувати публіці збірку найкращих творів української музики» [13, с. 6]. Оскільки мелодійна поезія Шевченка легко надається до співу, у серії «Україна» у 1920-х роках видано три збірники нот «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка за редакцією Євгена Турули, де зібрані твори композиторів: Миколи Лисенка, Кирила Стеценка, Владислава Заремби, Сидора Воробкевича, Філарета Колесси, Станіслава Людкевича, Якова Степового (справжнє прізвище Якименко) та інших. Перший збірник «Музика до «Кобзаря» містить 32 музичні твори на слова Шевченка для виконання соло для сопрано і альт; два інші збірники з аналогічною назвою містять музичні композиції для хору: перший зшиток — 14 композицій різних авторів, другий — 10 композицій [19].

До першого збірника увійшли такі відомі солоспіви: «Ой люлі, люлі» (колискова), «Плавай, плавай, лебедонько» (з поеми «Тополя»), «Утоптала стежечку через яр», «Нащо мені чорні брови, нащо карі очі». Хорова музика представлена «Заповітом», «Думи мої, думи мої», «Сонце заходить», «Вечір» («Садок вишневий коло хати») і багатьма іншими. Завершується другий зшиток кантатою до 50-х роковин смерті Шевченка для мішаного хору із солоспівами (слова В. Самійленка, музика М. Лисенка).

Книжкова продукція видавництв Оренштайна була зорієнтована на українського читача. Важливим показником затребуваності творів Шевченка є повідомлення В. Сімовича, що «...у 1918–1919 р. на Україну переслано 12 000 примірників [у В. Дорошенка

зазначено 10 000. — *Н. К.*] першого тому Шевченка з тритомника [3, с. 198], де їх дуже швидко розкупили і цей том діждався багато прихильних рецензій» [13, с. 11]. Але пізніше, у 20-х роках, з розповсюдженням своєї продукції видавництво мало певні труднощі. На території Польщі два видання «Кобзаря» і поема «Гайдамаки» потрапили у «Спис сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків у Польщі до 30 червня 1937 р.», який на підставі публікацій в урядовій газеті «Монітор Польський» уклав Семен Магальяс [14, с. 11, 26, 57]. Я. Оренштайн також зазначав, що більшовики відмовили йому у ринках збуту, отже, залишався американський континент і ті території, де проживала свідома українська діаспора.

У рекламі на сторінках книг, виданих у серії «Загальна Бібліотека» (зокрема, чис. 155-156, поема «Гайдамаки») зазначено, що до друку у видавництві Я. Оренштайна готуються ще дві книжки Шевченка: «Дневник» у перекладі Олександра Кониського та збірник віршів «Три літа» за 1843–1845 роки [22, с. 141]. Чи були вони надруковані, нам не вдалося встановити.

Крім книжкової продукції, особливе місце у видавництві Я. Оренштайна займало друкування поштових художніх листівок і це, очевидно, приносило непоганий прибуток. Цей процес припадає, в основному, на коломийський період діяльності, менше — на пізніший, лейпцизький. Листівки («переписний листок» чи «картка кореспонденційна») видавалися переважно серіями, кількість в межах серії становила від 8, 12 до 16 листівок, розміром 14 × 9 см як кольорових (розфарбованих), так і чорно-білих (трибарвних). Спеціалісти відзначають високу поліграфічну культуру виконання, змістовність, особливу вишуканість і ошатність поштових карток, надрукованих у видавництві Я. Оренштайна. Сучасний дослідник, колекціонер листівок, педагог, заслужений працівник освіти і науки України Валерій Ковтун у 2003 р. заснував серію книг-альбомів «Українське мистецтво у старій листівці». Другий том із цієї серії «Україна в поштовій листівці видавництва Якова Оренштайна», приурочений до 100-річчя початку видавничої діяльності Я. Оренштайна, вміщує 443 художні листівки на різну тематику [21]. Цю збірку дослідники називають золотим фондом і гордістю української філокартії.

Дуже відомими є листівки з репродукціями ілюстрацій Опа-наса Сластіона до поеми Шевченка «Гайдамаки» (сформовано низку серій, які мали по кілька перевидань), окремо видані Шевченкові офорти та інші малярські роботи. За даними відомого українського філокартиста Михайла Забоченя, перший випуск листівок було здійснено у лютому 1902 р. Одна з перших карток «Кирило-Мефодіївські братчики» (Коломия, 1902) містить три портрети: Миколи Костомарова, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша. Оглянути частину листівок шевченківської тематики, виданих у 1902, 1905, 1910, 1918 рр. у видавництвах Я. Оренштайна, можна у книзі відомого філокартиста Володимира Яцюка «Не забудьте пом'янути ...»: Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890–1940» [26], в якій зображено 95 таких поштових карток. Наприклад, листівки до поеми «Гайдамаки» містять під зображенням кілька строф з поеми, а у лівому кутку — ініціали «Я. О. в К». На інших серіях листівок є свої ідентифікуючі написи, бо, як зазначає В. Яцюк, Оренштайн переважно підписував свої листівки.

У 1905 р. була видана серія «Власноручні офорти Тараса Шевченка», яка містила 12 карток: два автопортрети, Старець, Дві дівчини, Старости, Судня рада, Вербка, Казка (Смерть і москаль), Видубецький монастир у Києві, Над Дніпром у Києві, Дари (Посли в Чигирині 1649 р.), Старець (жебрак) на кладовищі.

Напередодні 50-х роковин смерті Шевченка (1910 р.) видавництво у Коломій випустило серію з 15 листівок із кольоровими ілюстраціями О. Сластіона до поеми «Гайдамаки».

У 1918 р. вийшло 7 серій листівок (56 карток) під загальною назвою «Малярські твори Шевченка». Усі вони друковані сепією, ймовірно у Лейпцигу.

Функціональне призначення і використання поштових карток не сприяє їх фізичному збереженню, тому цей вид образотворчої продукції став раритетом. У Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника у фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів виявлено 35 одиниць листівок видавництва Я. Оренштайна, з них 25 шевченківської тематики (20 — ілюстрації до поеми «Гайдамаки», 5 — із серії «Власноручні офорти Т. Шевченка»).

І хоч минуло майже сто років з часу виходу творів Шевченка у видавництві Я. Оренштайна, їх цінність і науковий інтерес до них з роками не зменшується. Поезія Шевченка виявилася про-рочною, служила і служить джерелом мудрості і натхнення для багатьох поколінь українців у боротьбі за свою незалежність і є актуальною і в наш час. Мистецька і літературна спадщина великого поета стала нашою національною гордістю.

1. *Айзеншток И.* [Рецензия] / *И. Айзеншток* // Путь просвещения (Харьков). — 1922. — Июнь (№ 2). — С. 343-344. — Рец. на кн.: Повне видання творів : у 5 т. / *Тарас Шевченко* ; за ред. *Б. Лепкого*. — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня ; Коломия : Галицька Накладня ; Winnipeg Man. : Ukrainian Publishing, [1919–1920]. — Т. 1. — [1919]. — XVII, 513 с. : іл., портр. ; Т. 2. — [1919]. — XVI, 707 с., портр. ; Т. 3. — [1920]. — 451 с., портр. ; Т. 4. — [1920]. — 603 с., портр. ; Т. 5. — [1920]. — 514 с., портр.
2. *Айзеншток І.* До тексту Шевченкових творів / *Ієремія Айзеншток* // Шляхи мистецтва (Харків). — 1922. — Чис. 2. — С. 51-53. — Рец. на кн.: Повне видання творів : у 5 т. / *Тарас Шевченко* ; за ред. *Б. Лепкого*. — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня ; Коломия : Галицька Накладня ; Winnipeg Man. : Ukrainian Publishing, [1919–1920]. — Т. 1. — [1919]. — XVII, 513 с. : іл., портр. ; Т. 2. — [1919]. — XVI, 707 с., портр. ; Т. 3. — [1920]. — 451 с., портр. ; Т. 4. — [1920]. — 603 с., портр. ; Т. 5. — [1920]. — 514 с., портр.
3. Бібліографічний покажчик творів Тараса Шевченка / склав *Володимир Дорошенко*. — Львів : накладом автора, 1938. — 345 с.
4. *Вальо М.* Яків Оренштайн — феномен української видавничої справи / *Марія Вальо* // Літературний Львів. — 1994. — Чис 10/11. — С. 13.
5. *Вальо М.* Видавнича діяльність Якова Оренштайна у контексті української культури : [передмова] / *Марія Вальо* // Яків Оренштайн — феномен української видавничої справи : каталог виставки (до 120-річчя від дня народження) / уклад.: *О. Канчалаба, І. Гречко*. — Львів, 1998. — С. 6-13.
6. *Вальо М.* Оренштайн Яків / *М. Вальо* // Українська журналістика в іменах : матеріали до енцикл. словника / за ред. *М. М. Романюка*. — Львів, 1999. — Вип. 6. — С. 253-259.
7. *Васильчук М.* Українська видавнича справа в Коломиї (друга пол. XIX — XX ст.) / *Микола Васильчук*. — 2-ге вид., перероб. і допов. — Коломия : Вік, 2012. — 224 с.

8. *Дорошенко В.* Наукова діяльність Б. Лепкого / *Володимир Дорошенко* // Богдан Лепкий, 1872–1941 : збірник у пошану пам'яті поета. — Краків ; Львів : Укр. Вид-во, 1943. — 90 с.
9. *Дорошенко В.* Шевченкознавство за останнє десятиліття (1914–1924) : короткий інформативний огляд / *Володимир Дорошенко* // Стара Україна. — 1925. — Чис. 3/4. — С. 72-80.
10. *Дорошенко Д.* Українські видавництва за кордоном в 1918–1919 рр. / *Дмитро Дорошенко* // Книжка (Станіславів). — 1921. — Груд. (чис. 4/6). — С. 82-85.
11. *Зайцев П.* Два «Кобзарі» / *Павло Зайцев* // Книгар (Київ). — 1919. — Берез. (чис. 19). — Стовп. 1161-1168. — Рец. на кн.: Кобзарь / *Т. Шевченко* ; в редакції *Доманицького*. — Харків ; Київ ; Львів : Рух, 1918. — LXXIX, 502 с. ; Твори : у 3 т. / *Тарас Шевченко* ; за ред. *Б. Лепкого*. — Т. 1 : Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь (до першого арешту) / вступ. стаття *Б. Лепкого* «Про життя й твори Тараса Шевченка» (с. 1-174). — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня ; Коломия : Галицька Накладня ; Winnipeg Man. : Ukrainian Publishing, [1918]. — 544 с. : іл., портр.
12. *Льницький М.* Знаки доби і грані таланту / *Микола Льницький*. — Київ : КЛІО, 2014. — 432 с.
13. Каталог видавництв: «Українська Накладня» Київ-Ляйпціг, «Галицька Накладня» Коломия, «Ukrainian Publishing» Winnipeg Man, «Українське видавництво в Катеринославі», т-во «Дзвін» Київ-Відень / уклад. і авт. передм. (с. 3-9) *Василь В ... ля [Василь Сімович]*. — Берлін, 1922. — 64 с.
14. *Магальяс С.* Список сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків у Польщі до 30 червня 1937 р. : порадник для бібліотек / *Семен Магальяс*. — 2-ге справ. і допов. вид. — Львів : накладом Т-ва «Просвіта», 1937. — 75 с.
15. *Монолатій І.* Історична пам'ять — велика політика [Електронний ресурс] / розмову з д-ром політ. наук *Іваном Монолатієм* записала *Олена Нечвідова* 06.08.2014 р. — Режим доступу: zbruc.eu/node/25322. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 7 верес. 2014 р.
16. *Монолатій І.* Львівська подорож Якова Оренштайна 1924 року: невдала спроба реалізації українського проекту / *Іван Монолатій* // Ї. — 2008. — Чис. 51 : Гебрейський Львів. — С. 228-236.
17. *Монолатій І.* Оренштайновий світ України / *Іван Монолатій* // Ї. — 2007. — Чис. 48 : Гебрейський усе-світ Галичини. — С. 94-138.
18. *Монолатій І.* «Український джентельмен західно-європейського крою і жидівської національності»: штрихи до етнополітичного портрету видавця Якова Оренштайна / *Іван Монолатій* // *Judaica Ukrainica* (Київ). — 2013. — № 2. — С. 152-186.

19. Музика до «Кобзаря» : [ноти] / слова *Т. Шевченка* ; зібрав *С. Турула*. — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня ; Коломия : Галицька Накладня ; Winnipeg Man. : Ukrainian Publishing, [1917–1923]. — I. Соля на сопран й альт. — 95 с. — (Видавництво «Україна»; чис. 7) ; II. Хори. Зшиток 1. — 57 с. ; Хори. Зшиток 2. — 52 с. — (Видавництво «Україна» ; чис. 10).
20. *Пшеничний Є.* Яків Оренштайн і його книговидавнича діяльність / *Євген Пшеничний* // Єврейська історія і культура в Україні : матеріали конф. — Київ, 1995. — С. 160-164.
21. Україна в поштовій листівці видавництва Якова Оренштайна / упоряд.: *Валерій Ковтун, Сергій Полегенький* ; передм.: *Микола Васильчук, Іван Монолатій*. — Коломия : Вік, 2004. — 226 с. — (Серія «Українське мистецтво у старій листівці» ; вип. 2).
22. *Шевченко Т.* Гайдамаки : поема / *Тарас Шевченко* ; передм. і за ред. *Василя Верниволи [Василь Сімович]*. — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня, [1923]. — 144 с. — (Серія «Загальна Бібліотека» ; чис. 155-156).
23. *Шевченко Т.* Повне видання творів : у 5 т. / *Тарас Шевченко* ; за ред. *Б. Лепкого*. — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня ; Коломия : Галицька Накладня ; Winnipeg Man. : Ukrainian Publishing, [1919–1920]. — Т. 1. — [1919]. — XVII, 513 с. : іл., портр. ; Т. 2. — [1919]. — XVI, 707 с., портр. ; Т. 3. — [1920]. — 451 с., портр. ; Т. 4. — [1920]. — 603 с., портр. ; Т. 5. — [1920]. — 514 с., портр.
24. *Шевченко Т.* Твори : у 3 т. / *Тарас Шевченко* ; за ред. *Б. Лепкого*. — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня ; Коломия : Галицька Накладня ; Winnipeg Man. : Ukrainian Publischeng, [1918–1919]. — Т. 1 : Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь (до першого арешту) / вступ. стаття *Б. Лепкого* «Про життя й твори Тараса Шевченка» (с. 1-174). — [1918]. — 544 с. : іл., портр. ; Т. 2 : Кобзарь (В Петропавловській кріпости — на заслання і пізніше). Варіанти й доповнення до «Кобзаря». — [1919]. — 656 с. : портр. ; Т. 3 : Назарь Стодоля; Артист; Дневник; Княгиня; Автобіографічна замітка; Лист до редактора «Народного Чтенія»; Пояснення / *[Б. Лепкого]*. — [1919]. — 468 с. : портр.
25. *Шевченко Т.* Три поеми (Сон; Великий Льох; Неофіти) / *Тарас Шевченко* ; з передм. і поясн. *Богдана Лепкого*. — Київ ; Ляйпціг : Укр. Накладня, 1918. — 134 с. : 3 л. портр. — (Нова бібліотечка ; чис. 4).
26. *Яцюк В.* «Не забудьте пом'янути ...»: Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890–1940 / *Володимир Яцюк*. — 2-ге вид., допов. — Київ : Криниця, 2008. — С. 161-164, 167-174, 211-214, 223-225, 228-247. — (Серія «Скарби Тарасової Гори»).